

1314

VASILE MIHĂILESCU

Profesor de istorie la liceul «Carol I»
din Craiova.

70/2983

CUM POVESTESC ISTORICIÎ

DESPRE MARIÎ STRĂBUNI

I

ȘTEFAN CEL MARE DE N. IORGA

BUCUREȘTI

«MINERVA» Institut de arte
grafice și Editură, str. Regală, 6.

1904

[Handwritten mark]

CUM POVESTESC ISTORICIÎ
DESPRE MARIÎ STRĂBUNI

1914

VASILE MIHĂILESCU

Profesor de istorie la liceul «Carol I»

B.I.R.

2195

CUM POVESTESC ISTORICIÎ DESPRE MARIÎ STRĂBUNIÎ

I

ȘTEFAN CRISTEAȘ DE N. IORGA

BUCUREȘTI

«MINERVA» Institut de arte
grafice și Editură, str. Regală, 6.

1904

Cum povestesc istoricii

despre marii străbuni

I

ȘTEFAN CEL MARE de N. IORGA

Lucrînd, cum niciunul din contimporanii săi nu lucrează, cum n'aŭ lucrat predecesorii, și, cum multă vreme cei care vor veni după dînsul — dacă vor veni, lucru de care mă îndoiesc — nu vor lucra, adică, **bine, repede și mult**; credincios apoi modului său de a cinsti — conștiințios și fără sgomot — amintirea celor vrednici de cinste, d. N. Iorga ne-a dat, cu ocaziunea marelui și rarei aniversări a celui de al patrulea veac a morții *«chipului de viteaz bun, cuminte și sfînt al celui mai mare om ce s'a ridicat dintre Romîni»*, povestea faptelor mărețe, săvîrșite de El și de poporul Său, în curs de-o jumătate de secol.

Ministerul Școalei și al Bisericeii, avînd în capul său pe unul din cei mai harnici — dacă nu cel mai harnic — dintre conducătorii ce s'aŭ perindat la

acest departament, printr'o fericită alegere, a dat sarcina tipăririi celui mai chiebat dintre toți cei de azi, care se îndeletnicesc cu desgroparea trecutului, — atît de scump oricărui popor și mai cu seamă nouă.

S'aũ scos întîi 21.000 de exemplare, și în urmă alte 20.000 le-aũ succedat. Cartea a ieșit în două ediții: una populară de 336 de pagini, pe prețul de 75 de bani — deci de o ieftinătate rară —, și alta de lux, cu 374 de pagini, însoțită de note și cu indicarea în mare parte a izvoarelor, pe prețul de lei 2.50. Gravuri numeroase împodobesc volumul, deja înfrumusețat printr'o atrăgătoare copertă și printr'un tipar drăguț și bine îngrijit, ca toate lucrările ce i-aũ ieșit de sub condei.

În primul rînd, se află portretul lui Ștefan, după evanghelia dela Voroneț, cel mai apropiat portret din cîte posedăm, și care ar fi fost de dorit să fie dat în colorii ca și chipul sîngerosului său contemporan Vlad Țepeș, care-î urmează imediat. Nu mai puțin celălalt contemporan, Romîn și el prin sînge, Matei Corvin, care toți împreună alcătuiesc o așa de frumoasă trinitate. Cheltuielile desigur ar fi fost mai mari dar pentru asemenea lucruri și în asemenea împrejurări, nu pot fi niciodată prea mari. Vin apoi: Sultanul Mohammed al II-lea; o artistică pagină din evanghelia dată de Ștefan fundațiunei sale, mănăstirei Putna; ruinele Curții domnești din Suceava; un asediũ de cetate după o frescă a mănăstirii Moldavița; mănăstirea Putna;

altă pagină din evanghelia dela Homor; piatra mormîntală a lui Ștefan și mănăstirea Moldavița, istoria lui Alexandru cel Bun, bunicul lui Ștefan. Lucrarea e împărțită în 7 cărți și fiecare carte, cu excepția celei de a II-a, e împărțită în cîte 3 sau 4 capitole. Felul chiar cum sînt întitulate, îmi prezintă spiritul și lărgimea de vederi în care este concepută și executată. În o bună măsură, aș trata o parte din Istoria Romînilor — aceia a Moldovei — până'n zilele noastre, — prezentată cu prietenia vulturului care, scoborît, un moment, în mijlocul învălmășagului vieții, și, ridicat în înălțimile cerului, a care nu se pot urca decît cei aleși, împărtășește cu altora cele văzute, simțite și judecate așa cum și el e dat oricui să le împărtășească.

Prima carte se numește *Țara Moldovei până la Ștefan cel Mare* iar ca capitole are: I-iu Țara Românească, Țara Romînilor. Al II-lea Moldova până la Alexandru cel Bun, și în al III-lea expune însăși Domnia lui Alexandru cel Bun, al doilea întemeietor al Moldovei. Domnia acestuia, greu de redat ca și aceea a lui Mircea cel Mare, — din lipsă de povestiri contimporane, — apare în cîteva linii ca un eco de îndreptățire al numelui de «cel Bun», dat de tradiție și consfințit de istorie.

A doua carte se ocupă și de *Tatăl lui Ștefan-Vodă* și de *Tineretea lui Ștefan*, împărțită și ea în patru capitole: I-iu lupta pentru scaunul lui Alexandru cel Bun, al II-lea Bogdan-Vodă, tatăl lui Ștefan cel Mare. Domnia lui deși scurtă și agitată de

luptele pentru apărarea Tronului și a Țării, isvoarele fiind și mai sărace totuș după citirea rîndurilor, consacrate lui Bogdan, decînd ocupă tronul și pînă cînd e trecut în lumea cealaltă, de mîna ucigașe a unui ticălos de frate, un fel de simpatie și-se redeșteaptă pentru cel mai mare și viteaz dintre fiii blîndului patriarh. Al III-lea capitol este descrierea Domniei ucigașului lui Bogdan, a lui Petru Aron, cel ce a îngenunchiat Țara Polonilor, Ungurilor și Turcilor. Al IV-lea se ocupă cu luptele dintre Ștefan și Petru Aron, care este învins și mai tîrziu pedepsit așa cum a meritat, ca astfel «sufletul celui ucis fără de vină la Reusenă să se poată odihni în sfîrșit», și ca să rămîna pe tron «cel mai vrednic dintre urmașii marelui Domn, singurul moștenitor al bunicului măreț, singurul om care putea zice că are în sîngele său drepturi asupra Moldovei».

Cu cartea a III-a se începe însă *Domnia lui Ștefan cel Mare pînă la luptele cu Turcii* (1457—1475). Capitole avem : I-iu cele dintîi legături cu Poloni, împăcarea boierilor. Al II-lea luptele lui Vlad Țepeș cu Turcii, încercarea lui Ștefan de a-i lua Chilia. Al III-lea căsătoria lui Ștefan ; luarea Hotinului și a Chilie ; luptele cu Matiaș Corvinul. Și al IV-lea luptele lui Ștefan cu Tătarii ; amintirile turcești ; clădirea mănăstirei Putna ; luptele lui Ștefan cel Mare cu Radu cel Frumos și cu Basarab Laiotă și căsătoria cu Doamna Maria din Mangup.

Cartea a IV-a e intitulată *Luptele cu Turcii* și se ocupă în I-iul capitol de lupta dela Podul Înalt; în al II-lea de lupta dela Războieni (Valea Albă); în al III-lea de împrejurările muntene până la așezarea în scaun a lui Vlad Călugărul și în al IV-lea de căderea Chilie și Cetății Albe. Cartea a V-a termină Domnia avînd ca titlu: *Cei din urmă ani din viața lui Ștefan cel Mare* și se subîmparte în capitolele I-iu luptele cele dintîi cu Poloni. Al II-lea lupta dela Dumbrava Roșie. Al III-lea lupta din urmă pentru Pocuția. Al IV-lea moartea lui Ștefan cel Mare.

Și în tocmai ca într'un roman, unde arareori de lipsește epilogul, cartea a V-a, purtînd ca titlu: *Moștenirea lui Ștefan cel Mare*, trece, în revistă generală, în 18 pagini numai, istoria Moldovei, în decurs de aproape patru sute de ani, dela moartea lui Ștefan, 1504 până la 1881, întemeierea unui Regat românesc, întărirea de veci a Neamului nostru. O epocă așa de îndelungă, ai crede că e cu neputință de povestit într'un spațiu așa de restrîns. Cînd însă o parcurgi dela un capăt la altul, găsești tot ce se putea spune și era de nevoie să se spuie. Simți îndată spiritul de generalizare și firul roșu al evenimentelor ce se leagă între ele așa de bine, urmîndu-se unul după altul ca un ce fatal. Ici-colo, caracterizări de Domni, însoțite din cînd în cînd de o povestire mai amănunțită a vieții lor cum o face cu Bogdan cel Orb «sfiosul tînăr cu fața de voinic scrijelat de războaie și cu sufletul de copilă».

Tot așa și cu Domnia lui Petru-Vodă Rareș care

«Sămăna cu Ștefan la gînd și faptă: gîndul îi era înalt și cuprinzător, iar fapta fulgerătoare. Mari însușiri, pe lângă care nu se întîlnea însă și aceia, și mai neobișnuită, ca să zic așa, mai ales, între oameni izbînda neconținută și roșcotoare, bătrînețele senine și recunoștința urmașilor: anume măsură, judecata dreaptă și cumpănită. De aceea viața lui Petru, Domnia lui de vreo douăzeci de ani — timp care pot încăpea multe fapte mari! — n'au fost o tragedie zguduitoare și măreață care se încheie prin împingerea sufletelor, ci un zbucium de fiecare zi, plin de groază și duioșie, și mîntuit prin umilința unor lăcașuri care împiedecă mîinile și strivesc inima».

Ca o urmare a epilogului, început, în cartea II-a, cu moștenirea lui Ștefan, urmează în a VII-a și ultima: *Amintirea lui Ștefan cel Mare*, așa cum s-a păstrat la Cronicari și în Biserică, care ne-a dat un Cuvîntul de înaltă frumusețe al Arhimandritului Vartolomei Măzăreanu. De aci trece la slaba și puțin fluentă pe care a exercitat-o amintirea Marelui Domn în școala literară nouă la Asachi, Kogălniceanu, Russo, Negruzzi și Alecsandri. Mai puțin poetică, în felul său de a păstra tradițiile și legendele și de a amintire în popor și care încheie volumul cu pomenirea lui Ștefan în timpurile din urmă.

Cum spiritelor deprinse cu generalizările le este foarte greu, dacă nu imposibil, de a-și împărți subiectul într'un număr prea mare de capitole și paragrafe, care l-ar îmbucătăți prea mult, o amănunț

ită tablă analitică de 17 pagini vine în ajutorul celor ce nu pot urmări povestiri mai lungi. Citez din ea capitolul al IV-lea al cărței a III-a :

«Copilăria lui Ștefan, 306-7. Legende locale despre înșul, 307-10. Legenda despre învierea lui Ștefan, 310. Cărturarii nu pot scoate inspirație nici din cronici, nici în legende. 310-1. Dezgroparea rămășițelor lui Ștefan, 311-2. Slab răsunet al ceremoniei, 312. Serbarea dela Putna, în 1871, 312-3. Statua lui Ștefan-Vodă în Iași: Poeziile lui Eminescu și Alecsandri, 313-4. Datoria scriitorilor de astăzi, 314-5».

* * *

Acesta e în scurt cuprinsul cărții a cărei analiză se prezintă cititorilor. Lucrările domnului Iorga sînt însă în general **opere**, în toată accepția înaltă a cuvîntului, și unele din ele atît de mari încît una singură ar fi deajuns să asigure altuia reputația de mare istoric și scriitor. Așa, numai departe, *Istoria Literaturii Romîne în secolul al XVIII-lea*, un adevărat monument științific și literar, ridicat Poporului Romîn, despre care d. A. D. Xenopol, spre cîntea sa, a putut spune că, ar fi o adevărată crimă dacă n'ar vedea lumina zilei,—lucru de care s'aũ convins toți cei care aũ citit-o pe urmă, și care a contribuit să mărească numărul celor ce cu mult înaintea aparițiunei acestei cărți, aũ putut aprecia — spre binele lor — înaltele și multele însușiri cu care l-a înzestrat Natura, — însușiri ce dezvoltate metodic printr'o muncă luminată, neobosită și neobișnuită aũ finit prin a face din întreaga sa ființă

o adevărată operă de artă ce nu inspiră decît sentimente de admirație, în sufletul celor ce au fericirea să-l cunoască.

Într'adevăr, nimic nu e ușor în lumea aceasta. Totul și toate își au greutatea, frumusețea și măreția lor căci Natura în adîncă-î și veșnica-î înțelepciune n'a făcut nimic de prisos. Totul își are rațiunea sa de a fi prin însuș faptul că există. Dar Adevărul, ținta supremă a tuturilor sfortărilor omenești, nu oricine-l descopere și nu oricui îi e dat să-l găsească.

Nicăieri însă ca în domeniul Istoriei certitudinea — și deci și adevărul — nu este așa de anevoioasă și de multe ori imposibilă de aflat. Nu aici am să arăt greutatea ce trebuiesc înlăturate și calitățile ce se cer ca cineva să fie istoric. E destul să amintesc că, în nicio ramură de activitate științifică nu sînt dificultăți atît de numeroase pentru aflarea materialului; nu se cere o varietate de cunoștințe atît de întinse; nu este nevoie de un deosebit talent de expunere și mai presus de toate de darul acela dumnezeiesc de a *reînvia* lumii cu totul deosebit de ale noastre, dar cu care natura a fost foarte sgîrcită, — ca în Istorie.

Toate aceste însușiri, adunate la un loc, se găsesc așa de rar în cît e o adevărată fericire pentru poporul ce poate să se mîndrească de a poseda măcar un adevărat istoric, — necum mai mulți. Începînd cu Nicolae Bălcescu, și continuînd cu B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, Gr. G. Tocilescu, V. A. Urechia

I. Bogdan și D. Onciul avem și noi istorici, istorici însă fiecare în felul său, înzestrați cu anumite însușiri, fără ca vreunul să le poată poseda pe toate în întregime.

Printr'o mare, norocoasă și fericită întâmplare, toate aceste însușiri, absolut necesare ca cineva să fie un mare și adevărat istoric, d. N. Iorga le posedă în întregime. De aci și greutatea celor care se ocupă cîstit de lucrările sale de a nu putea vorbi decît cu bine și cu admirație despre tot ce dînsul scrie. *Conștiințiozitate, soliditate, viața în tot ce scrie, frumusețe în expunere și mai presus de toate o iubire caldă, sinceră și adîncă asupra tuturilor lucrurilor*, acestea sînt calitățile prin excelență ale **celui mai mare istoric** ce-a fost dat Poporului nostru să-l aibă pînă în vremurile de astăzi.

De sigur, întreaga sa activitate științifică nu e perfecțiunea personificată; sînt greșeli, scăpări din vedere, dar toate acestea sînt din acelea inerente naturii omenești.

De notat că cel dintîi le recunoaște și le îndreaptă, așa că, oricînd poți lua aproape necontrolat tot ce-ți trebuie din lucrările sale, fără teamă de a fi înșelat decît cînd însuși s'a înșelat. Maxima veche și înțeleaptă: *Ne quid falsi audeat, ne quid veri non audeat historia*, niciodată nu și-a găsit o aplicare mai conștiințioasă în istoriografia romînească ca în lucrările sale. Într'un singur caz greșelile și lipsurile ar fi mai numeroase: atunci, cînd nu s'a ocupat în special de acele chestiuni, ci ele

formează un ce accesoriu al subiectului ce-l preocupă. Niciodată însă o chestiune, care l'a preocupat nu o veî avea însuficient tratată, ținînd seamă de materialul de care se poate dispune omeneste, într'un anumit timp și în anumite împrejurări. Și cînd lucrurile se prezintă astfel, se înțelege de la sine dificultatea celui ce analizează, o mare operă de felul Istoriei lui Ștefan cel Mare povestită Neamului romînesc ca și istoria lui Mihaî Viteazul, celălalt mare străbun, povestită și ea aceluiaș vrednic popor Romînesc, — mîndru de sigur de a avea asemenea străbunî și un asemenea istoric.

Erurile și neajunsurile ce se vor întîlni în ea, — dacă se vor întîlni —, le las pe seama acelor ce vor veni să ne spună — ce știm și noi — că, soarele are pete. Dar cum soarele cu toate petele nu încetează de a lumina și de a încălzi, nu numai pe cei care nu le văd și nu le vor putea vedea niciodată, — și care desigur sînt cei mai fericiți, căci numai ei pot adresa rugăciunea curată a sufletelor lor, curată ca și lumina și căldura ce o primesc —, dar și pe cei ce le văd și le cunosc, și care, totuș, sînt luminați și încălziți, cu știința și fără știința lor, cu voia și fără voia lor, — tot astfel și noi, învățați și neînvățați, ne vom lumina și ne vom încălzi, citînd și recitînd paginile măiestre asupra uneia din cele mai mîndre epoce ale vieței noastre, — atît de departe și totuș atît de aproape. Și acum să le citim.

În prefață chiar, ai dela început tabloul morții și înmormântării Voievodului, așa de bine redat în cât un pictor, în sufletul căruia ar răsuna adînc cuvintele istoricului, ar putea să-l aștearnă pe pînza sa, așa cum ar putea să aștearnă și alte multe pasaje din lucrările aceluiaș scriitor. De pildă următoarea scenă, din viața de curte a unei familii Domnești din veacul al XVIII-lea, din Istoria literaturii romîne :

«Pe Dimitrie Cantemir îl vedem pururea amestecat în ultimele evenimente. E în totdeauna lîngă bătrînul Domn, împărțindu-și timpul între cărți și arme, — precum îl află pețitorii lui Brîncoveanu. Sara, stătea până tîrziu lîngă Constantin-Vodă, un necărturar care iubea cartea și simțea dureros glumele făcute asupra «prostiei» lui, — stătea lîngă el — fiul așa de tînăr și tatăl așa de bătrîn — și-i citea «istoriile celor vechi», orî îi tălmăcea din slavonă Sfînta Scriptură, orî îi citea cuvintele Sfîntului Ioan Gură de Aur. O scenă duioasă din viața simplului trecut, aceste lecturi tîrziu, la lumina lumînărilor, în vechiul palat pustiū, al Domnului fără Doamnă, fără rude, fără adevărați prieteni, avînd pe lîngă sine numai pe acest copilandru, care-i sămăna așa de bine la chip și a căruî minte luminată era atît de superioară minții lui naive. În marele jilt Domnesc, bătrînul «rumen la față..., cu barba albă ca zăpada», cătînd în umbra nopții la fruntea înaltă și largă a genialului său copil, care citește pentru dînsul neînvățatul, vechea înțelepciune veșnică a cărților...».

Acelaș lucru și despre alte două scene din Istoria lui Mihai Viteazul, despre care voi vorbi cu

altă ocaziune ; acum însă să-l lăsăm să ne descrie însuș tabloul amintit :

«În ziua de 2 Iulie 1504, Ștefan-Vodă cel Mare se stingea de o moarte blindă la Suceava, în desăvîrșita pace măreață ce se boltea asupra întregii Țări, pe stîlpii puternici ai biruințelor sale. Pentru cea din urmă oară, porțile cetății se deschideau înaintea aceluï ce luptase bărbătește cea mai grea din luptele sale.

«Boierii călări, în haine de urșinic și aur, uniï bătrîni ca și stăpînul adormit, ceilalți în toată puterea vîrstei sau în avîntul încrezător al tineretelor, înconjurau sicriul înfășurat în scumpe stofe. Sulițele ostașilor se ridicau drepte în văzduhul limpede, zîmbitor al zilei de vară. Alaiul străbătea holdele grele de bogăție, în drumul spre mănăstirea Putnei.

«Din turnul de strajă deasupra porții, clopotele pîrîndeau a vui de jale. Soborul întreg al Moldovei, sub mitrele scînteietoare de pietre scumpe, Mitropolitul, episcopul de Roman, Mitropolit și el, al Țării de Jos, episcopul de Rădăuți, egumenii care putuse să se încingă pentru această lungă cale, primeau în cîntările iertării de păcate pe stăpînul tutuilor. Veșnica pomenire se cerea pentru acela care se făcuse vrednic a fi pomenit de neamul său în vecii vecilor. Apoi întunerecul gropniții umbrea tot mai mult fața poruncitoare, acum înseninată, și plețele albe, rare ale Bătrînului. Și pe cînd lacrimile brăzdau cele mai aspre obrazuri, minunata lespede de marmură săpată pecetluia micul mormînt, în care încăpuse totuș rămășițele celui Mare».

După prefață, departe de a intra deadreptul în subiect, are o introducere despre Țara Romîneasă,

Țara Romînilor. O adîncă simțire și iubire a pămîntului și locuitorilor acestui pămînt îi inspiră o altă pagină tot așa de frumoasă ca și cea citată, descriere ce-ar putea figura cu folos, pentru oamenii maturi ca și pentru copiii de școală, într'un manual de geografie a Țării, pe care trebuie s-o iubești mult ca s-o descrii astfel :

«Tot pămîntul din care Neamul romînesc făcea prin cea mai iubită muncă a sa să răsară an de an holdele hrănitoare, tot pămîntul prin buruienile și înalta iarbă a căruia rătăceaș turmele supuse până la piatra goală a munților ocrotitori, toată marginea de mal, unde coliba pescarului domnește marele drum de ape ale Dunării, toată pădurea nesfîrșită, lungă de zile întregi, în care se înfunda pasul de pîndă al vînătorului, a cărui săgeată făcea să se spulbere un praf de frunze și crengi, — se chema pentru toți aceia care, de pe la anul 1000 până astăzi, vorbesc cam ca și noi acuma limba romînească : pămîntul Romînilor, Țara Romînească.

«Întinsa, felurita, bogata, măreața și fericita Țară Romînească își avea fruntea de stîncă în Munte, pe care străinii și oamenii învățați îl numesc Carpatul, dar care pentru noi n'a avut și n'are nevoie de alt nume, pentru că e *singurul* munte al nostru. Picioarele i se scâldeau în Dunărea largă, spre care curge toată viața rîurilor noastre, Dunărea împărătească ce le duce pe dinsele și ne îndreaptă pe noi spre Marea Neagră, care, în seninul tăcut al feței sale albastre din zilele bune, în învălmășagul de valuri verzi și sure vuind în zilele de furtună, pare că înfățișează sufletul de strașnică mînie, ce se împacă însă într'un zîmbet de căință și de iertare, al po-

porului nostru. Un braț atinge rîpa nepietroasă, săpată în scorburi lutoase, a Nistrului, ce se coboară arcuindu-se spre Mare, ceva mai departe decît gurile Dunării, cu care n'a voit să se amestece, ca Prutul și cu Siretul, totuș frați buni cu dînsul. Celălalt ajunge pînă la Tisa leneșă, darnică de apele sale încete, miloase, Tisa gălbue, fără de țărături.

«Dela înălțimile Maramureșului, goale saū înveșmîntate în haina verde a pășunilor, pînă la dunga lată a Dunării, dela șesurile în care lunecă spre Tisa, Someșul, Crișurile unite, Mureșul, pînă la prăpastia umedă a Nistrului se întinde, verde în primăvară, aurie în lumina roditoare a verii, neagră ca un pustiū toamna, albă ca un cîmp de ghiață și zăpadă din lunile sterpe ale Miazănoptii, iarna, Țara Romîneasă».

Urmează apoi un nou tablou al situațiunii Țărilor romîne, în vremurile întunecate și de restriște, înainte de descălecat în care ți-se pare că ai descrierea unui contimporan. Nu-l mai reproduc spre a nu înmulți peste măsură numărul deja prea mare al citațiilor, deși rostul rîndurilor de față nu este altul decît de a reproduce cîteva din multele pasaje frumoase, din cel mai frumos prinos ce s'a adus și se poate aduce memoriei binecuvîntate Celui ce în o bună parte, ne-a învrednicit să trăim liberi în Țară liberă, așa cum Poloniū, suzeraniū Moldovei din vremea sa, nu se putură învrednici.

Ca o urmare a epocii înainte de descălecat, însemnăm perioada întemeierii Țărilor cu noi modificări și noi adaosuri, în afară de acelea stabilite de cercetările riguroase ale d-lui Onciul în

frumoasa sa lucrare «*Originile Principatelor Române*». Amintesc în treacăt descrierea într'un mod nu se poate mai simplu a chestiunii originii Basarabilor, din care alții își făcuse o glorie prin încurcătura din care numai știa cum să ieși. Cuvîntul de Basarab e un simplu nume de botez ca și Dan, Vlad, Radu, Mircea, cîtuș de puțin numele unei familii și nimic mai mult.

De reținut din acelaș capitol ar mai fi explicarea originii numelor orașelor Botoșani: satul urmașilor lui Botăș; Iași: satul urmașilor lui Iaș etc. Se cunosc de mult fantasticile explicări și etimologii ce se dăduse până acum.

*

Expusă întemeierea Țării Românești, era natural să se expună și aceia a Moldovei, descălecată de Bogdan:

«Acesta într'o bună zi — cu adevărat o zi bună și pentru el și pentru noi —, pe la 1360, porni din moșia sa spre Răsărit, cu familia și cîțiva căpitanî și ostași, credincioși ai săi, — o ceată de vreo sută de oameni, sub steagul menit să aducă noroc, care purta hourul cu steaua în frunte, între roata soarelui și seceră lunii nouă. O vale îl duse în altă vale, și el se găsi plin de o mirare bucuroasă, ca toți cei ce au trecut pe acolo, — în Țara de vechi păduri frumoase, de culmi rotunzite, de văzduh limpede, care se desface, după trecerea pasurilor, în Bucovina de astăzi. De aici pornea zburdalnică, spre locurile cu tot mai mult soare, o apă

ca lacrima, Moldova. Voinicul ascultă de îndemnul apelor, care vorbeau de lupte, de pradă, de ocîrmuire strălucitoare asupra largilor plaiuri.

«Bogdan nu făcuse numai un popas în fugă sa, jucîndu-se și de-a războiul; el *descălecuse*, ceia ce însemna în limba veche că se așezase trainic, pentru viața sa și a Neamului său. În locul casei din Cuhea, el căpătă o locuință; o *Curte* de piatră, de la Sașii din Baia, care văzură cetatea lor prefăcută în Scaunul celui dintîi «Domn al Țării Moldovei».

Nu-l vom urma mai departe în povestirea desăvîșirii întemeierei, amintim numai părerea sa asupra încercării de catolicizare a Poporului Român, a cărei biruință dacă s'ar fi săvîrșit:

«Mințile Moldovenilor ar fi fost mai repede și mai deplin luminate; între Apusul de unde a pornit așezarea noastră în aceste părți ale barbarilor slavî și turci, și noi, ramură răsleață, s'ar fi statornicit nouă și trainice legături. Așa ager cum este Poporul nostru, am sta astăzi în rîndurile dintîi ale popoarelor de cultură».

Chestiunea aceasta, discutată și în alte ocaziuni e una din cele mai însemnate probleme ale Trecutului nostru și ale vieții noastre, și dacă nu mă înșel, ne-a și promis undeva, un studiu asupra încercărilor de catolicism la Romîni. Studiul acesta dacă n'ar mai putea deschide o problemă religioasă, pentru noi și culturală și politică,—dovadă Polonii și Ungurii,—pe care o putem considera ca moartă, cultura devenind astăzi arma cea mai puternică cu

care un popor își poate apăra ființa sa, — prin dovedirea adevărului s'ar lumina încă multe minți rătăcite ale Poporului nostru.

Trecem asemenea peste lucrurile noi pe care ni le dă asupra înaintașilor lui Alexandru cel Bun, — căci multe lucruri noi se află în cartea de față, — și venim la una din biruințele Moldovenilor asupra Polonilor. E o adevărată plăcere să citești descrierea unor asemenea lupte în opoziție cu acelea în care Romîniîi aũ fost învinși. Cînd e vorba de victorii romînești, imaginația Istoricului, mare deja, devine și mai mare și mai puternică și ne dă pagini pe care numai sentimentul dumnezeiesc al iubirei ni-le poate da.

Nu tot așa e și cu înfrîngerile Romînilor. De parte de a le tăgădui saũ micșora proporțiile, — așa cum obișnuesc unii istorici, străini și chiar de ai noștri, încît citind expunerea lor nu știi dacă a fost o victorie saũ o înfrîngere, — le povestește pe scurt și se grăbește a trece spre faptele în care inspirația sa își poate lua sborul. Așa de pildă e povestirea luptei de la Mirislău, înfrîngerea lui Mihaî. Dimpotrivă iată cum descrie prima ciocnire dintre Moldoveni și Poloni, în care aceștia aũ putut să cunoască mai de aproape pe străbunii celor ce le vor face mormînt la Dumbrava Roșie :

«Ostași din trei Ținuturi saũ Palatinate trecură în Moldova, și crezură că aũ învins, căci înaintea lor stătea numai cîmpul gol și bordeiele pustii. Dar pădurea era vie: șoapte care nu erau ale frunzelor o înfiorău,

focuri care nu erau ale păstorului pîlpîia în poienele cele mai bine ascunse, și ferăstrăul unor pădurari care purtau arcul, toporul și ghioaga trecuse prin trunchiul bătrînilor copaci ce se țineau abia într'un petec de scoarță. Cînd biruatorii, beți de vin și de mîndrie, străbătură în neorînduială îngustele cărări ale pădurii răcoroase, în noaptea de vară, ca un vînt de mînie nebună scutură culmile frunzoase, și trunchiurile căzură trăsînd asupra șirurilor străine, strivind care, oameni și arme. Mari magnați ai Poloniei, prinși între dărămături, căzură robi ai țăranului moldovean, și vestitul Sbigniew Olesznicki, străbun de arhiepiscop, răscumpărat de la asprii învingători, nu se mai duse nici la un război, și, însemnat de ai noștri la picior, șchiopătă până la moarte».

*

Capitolul al III-lea se începe cu următoarea descriere a lui Alexandru cel Bun :

«Cu o adîncă recunoștință, urmașii au zis acestui Alexandru : «cel Bun». A fost bun față de Țară, pentru că n'a tăiat, n'a prigonit, n'a nedreptățit pe nimeni, și totuș a știut să-și stăpînească boierii fără să miște împotriva lor buzduganul său să ascuță sabia calîului. A fost bun față de străini, fiindcă n'a început niciodată un război nedrept și n'a călcat niciodată o legătură încheiată și întărită cu jurămint de dînsul ; dar pentru dreptățile lui și ale Țării lui el a fost totdeauna, și atunci cînd îl împovărau bătrînețele și moartea-l chiema spre odihnă, un ostaș neadormit, viteaz și iute. Prin patriarhul acesta, care murea în siguranța biruinții și în binecuvîntarea faptelor sale bune, Moldova-și găsisese al doilea întemeietor, și cel mai mare.

«O nouă stare a lucrurilor se întemeiază însă totdeauna prin cel puțin doi stăpîntori. Unul clădește, celălalt, venind la rîndul său, apără clădirea de pornirile dușmane ce se năpustesc neapărat asupra-î cînd s'a dus ziditorul. Lui Alexandru, în gîndurile lui asupra viitorului și Țării, în desfășurarea înfloririi ei, le trebuia deopotrivă un vrednic moștenitor al Coroanei moldovenești».

Dar acest așteptat moștenitor nu se ivi. Timp de un pătrar de secol, de la moartea lui Alexandru până la suirea pe scaun a lui Ștefan, în spre ziua Învierii Domnului, zi de înviere și pentru Poporul Român, Moldova e sbuciumată de lupte crîncene între fiii legitimi și copiii din florii ai lui Alexandru, între ei și nepoții lor. E o «epocă a Atrizilor» care duce Moldova neatîrnată să se închine deopotrivă Turcilor, Polonilor și Ungurilor. «Mai rău decît dușmanul din afară, lovește dușmațul din lăuntru», ne spune un alt fruntaș istoric, — d. D. Onciul.

Ca într'o oază de pustiū, sufletul se odihnește un moment în Domnia celui mai vrednic din copiii lui Alexandru, în aceia a lui Bogdan, tatăl lui Ștefan. Bogdan însă este și el ucis printr'o nouă crimă, de fratele său Petru Aron. Un blestem de sînge, plana asupra familiei celui mai blînd din stăpîntorii Moldovei, blestem ce părea merit să sfărîme o parte din viitorul Poporului nostru. Dar ucigașul e gonit și :

«Ștefan era Domn acum, în puterea sîngelui său, care era al lui Alexandru cel Bun, în puterea biruinții ce

căştigase de două ori asupra unui ucigaş şi hoţ de domnie, în puterea binecuvîntării rostite de cel dintîi preot al Ţării. Venise ca Domn paşnic, în înţelesul lui Alexandru cel Bun, aşezînd pacea pe roadele războiului, şi gata să le apere cu armele».

*

Cu aceasta intrăm în povestirea Domniei celui ce puţin i-a lipsit să nu facă nuntă de aur cu Ţara, căreia epocă de aur i-a fost întreaga Domnie.

Mai întîi o observare. În cărţi de asemenea natură, e bine să se dea, cînd ocaziunea vine, portrete cît se poate de amănunţite asupra personajului a cărui viaţă o descrii. Din momentul ce cartea poartă titlul: *Istoria lui Ştefan cel Mare*, ar fi fost de dorit să întîlnim şi un asemenea portret complet schiţat, care să rămînă atînc întipărit în mintea şi sufletul cititorului cum ar rămîne chipul zugrăvit sau sculptat de mîna unui artist. Ori, tocmai asemenea lucru lipseşte de multe ori din lucrările domnului Iorga. Arareori întîlneşti descrieri mai lungi, cum e de pildă aceia a personalităţii lui Mihai Viteazul din istoria populară şi mai cu seamă cea din istoria lui Mihai, în *Convorbiri Literare*, şi pe care regretăm mult de a nu o avea mai de timpuriu, cu atît mai mult cu cît cauza întreruperii publicaţiunii e independentă de voinţa Istoricului.

Dar am fi nedrepti şi nerecunoscători dacă am spune că un asemenea portret nu există. Din potrivă, faptele sînt grupate şi spuse în așa fel în-

cît, din totalitatea lor, figura personajului răsare-mai mare, mai frumoasă, mai luminoasă de cum o cunoşteam până aci şi mai cu seamă mai simpatică, — căci defectele şi lipsurile pe care orice om le are, în cadrul povestirii şi explicaţiunilor sale, se şterg sau îşi capătă locul ce li se cuvine, spre a nu întuneca prin prezenţa lor meritele celui Mare pe care cei mici în egoismul lor caută să-l coboare până la ei.

Ca să ai deci portretul dorit, — în cazul de faţă pe al lui Ştefan —, trebuie să urmezî rînd cu rînd şi pagină cu pagină căci, unde nu te aştepţi, acolo îţi dă în fuga condeiului cîteva apreţieri esenţiale pe care le întrerupe povestirea pentru a fi aruncate din nou în o altă scînteietoare ocaziune. Astfel, punînd în antiteză modul cum şi-l închipuiaŭ urmaşii pe Ştefan — cum de pildă îl arată Ureche —, ca «un leu tînăr flămînd de mărire, care-şi roteşte ochii lacomi, gata să se repeadă asupra Ţării, ne dă mai întîi următoarea scurtă descriere:

«Ştefan cel Mare n'a fost un scornitor de războaie. Niciodată el n'a căutat un duşman, niciodată n'a avut o toană sîngeroasă, cheful unei mari vînători de oameni. Firea unui Vlad Dracul, unui Vlad Ţepeş, al doilea Dracul, cel din urmă cu deosebire bucuros de a vedea suferinţi, de a-şi scâlda sufletul sălbatic în strigătele de durere ale răniţilor, era străină de dînsul. În alte vremi el ar fi fost un bun păstor de oameni, un Împărat cu iubire şi credinţă, ţesînd firele de aur ale unor zile paşnice, în mijlocul mulţimilor ce s'ar fi înălţat de pretutindenî spre

bunătatea lui. Dar, bătută de valurile furtunilor, Țara avea nevoie de un paznic neadormit. Și el fu acela, — omul viteaz, dar nu crunt, pe care-l cerea vremile».

Și în alt loc :

«El nu era un om pornit, nu era un suflet dorit de faimă, nu era un poiet al războaielor, ci un om de cîrmuire care cîntărește puterile, prevede sfîrșitul încăierărilor, și, rece între prieten și dușman, între creștin și păgîn, se îndeamnă numai la fapte în adevăr folositoare Țării sale».

Iar mai departe :

«El nu se ducea peste graniță la nimeni ca să prindă oameni și să-i vîndă. Dacă prădase în Polonia, făcuse aceasta pentru a-și goni de sub ochi pe Voievodul învins, Petru Aron. Tot pentru a scoate din bîrlog pe acest fugar năvăli el de două ori în țara Secuilor, unde acesta se opoșise. Cu vecinul său Radu el avea o veche socoteală, și nu gustul de pradă îl mîna de la o vreme pe pămînturile omului împărătesc al Turcilor. În schimb, cine venea la dînsul ca să rupă pacea, ca să prade bogăție, ca să ia supușilor săi libertatea sa viața, acela-i era dușman de moarte».

Ștefan comparat apoi cu Vlad «viteazul nesocotit», este «viteazul cu socoteală».

*

Și «Viteazul nesocotit» nu se putea să nu-și aibă și el partea sa în povestirea unor fapte ce ating întreg Neamul Romînesc, și aceasta era cu atît

mai necesară cu cît în divergența de păreri, — de multe ori diametral opusă ce se vedea la istoricii noștri —, nu știaî ce să mai crezî, — se aștepta decî și cuvîntul celui mai competent.

Pe cînd unii văzuse în el un eroû și încă unul din cei mai mari ai Neamului, alții, privindu-l numai dintr'un singur punct de vedere — ceea ce era desigur o greșală —, îl consideraû ca un degenerat dacă nu ca un nebun.

Nu eû sînt chiebat să reiaû o asemenea discuție și nu aici i-ar fi locul, dacă m'aș încumeta a o relua. Un lucru însă trebuie bine stabilit în asemenea împrejurări: sînt însușiri și defecte care nu pot fi judecate în aceiaș măsură pentru toți și unele calități devin la anumiți oameni și în anumite împrejurări defecte ci, dimpotrivă, unele defecte se transformă în calități. Și dacă în istorie sînt cazuri cînd, — ca și în alte științe —, lucrurile se consideră și se admiră în ele însele, nu e mai puțin adevărat că, în cele mai multe cazuri ele se judecă numai după urmările ce au avut, și judecata aceasta determină valoarea mai mare sau mai mică a faptelor și a oamenilor. Ori, judecat din acest din urmă punct de vedere, Țepeș, așa sîngeros cum a fost el, de o cruzime poate înrudită cu nebunia, e incontestabil că a fost un Domn mare, nu de mărimea lui Mircea și Ștefan, cu care nu se gîndește nimeni să-l compare, ci ca unul din luptătorii și marii apărători ai Pămîntului, sub cerul căruia, respirăm noi cei de astăzi aierul sfînt și dulce al libertății.

Adîncul sentiment al iubirii de tot ce te înconjoară fără deosebire, și pe care numai sufletele mari îl aŭ, ne înfățișează din nou într'o aureolă de caldă simpatie pe îndrăznețul și nenorocosul Voievod. Dar și aci ca și în alte părți, cum am avut deja ocaziunea să constatăm, portretul lui Țepeș se află împrăștiat, și, trebuie să adunăm părțile ca să aŭ un ce mai complet :

«Prietenul, ocrotitorul, «părintele» muntean se pierdea din ce în ce mai mult în visuri sîngeroase de măceluri mari și neobișnuite, care-l făcură în scurt timp groaza lumii. Gustul puterii i se părea atunci mai dulce cînd vîrfurile ascuțite ale țepii străbăteau măruntaiele vinovaților sau nevinovaților, care se zvîrcoleau, crescîndu-și chinurile și grăbindu-și moartea, în jurul parului strașnic. În cugetul lui de bolnav nu scăpăra nicio muștrare care să-i arate mărimea păcatelor ce săvîrșea aproape zilnic; la spasmele feții celor ce mureau de o înfiorătoare moarte, Domnul tînăr și frumos răspundea în bucuria drăcească ce-i scînteia din ochii mari și limpezi. În adevăr părea că dracul, dela care-și luase numele părintelui său, întorcea spre rău însușirile de vitejie, de agerime și îndrăzneală care împodobeau pe Vlad, zis de acum înainte Țepeș, ca pe puținii alții din vremea sa. Un blestem tiran părea că apasă asupra lui, asupra Țării și vecinilor lui. Vlad nu era dintre aceia pe care-i răstoarnă o adiere a poftelor altuia. A fi în mîinile lui era să fie cineva în ghiarele morții. Lipsa de vitejie se pedepsea la Vlad cu țapa; lipsa de cruzime era la dînsul deopotrivă cu mișelia. Dar Vlad se făcu Țepeș și pentru alți nenorociți, și cruzimea lui nepotolită ajută măcar

gîndului mare de a scăpa de a întregi, de a asigura creștinătatea. El se făcu un chinuitor de Turci, și capetele pe care le socoti de acum înainte, cu o răbdare potrivită cu bucuria sa năprasnică în a stinge viețile, fură capetele supușilor lui Mohammed al II-lea. De furtuna pe care o chiema astfel asupra capului său nu-î păsa unui om ca dînsul. Căci, va fi judecat el, și învinșii, până-î atinge sabia, aū încă plăcerea de a ucide».

Dar cine seamănă vînt culege furtună și Mohammed al II-lea o aduce cu el :

«Veneau astfel de la Adrianopol gloatele turcești, *Ienicerii* credincioși și răbdători, legiune sfîntă a Împăratului păgîn, înaintînd buluciți în jurul calului pe care călărea stăpînul, frumoși ostași cu haine lungi, iatagane și pălării de pîslă albă cu surguciuri de pene ce unduiau în mers; *timargiui* (spahii) călări, stăpîni de moșii care plăteau acest dar al Sultanului prin slujba ostășească a frumoasei lor călărimî, strălucitoare de stofe bogate și podobe de aur; *achingiui*, cei mai îndrăzneți dintre luptătorii tuturilor neamurilor, a căror simbrie li se găsea în vîrfurile săgeților; *beșliui*, care primeau plată încincită și erau socotiți în stare a secera atîția dușmani cîte cincî ostași de rînd; *gemliui*, care învîrteau mai bine decît orice tovarăși de steaguri și sulița și sabia, fiind și minunați arcași; *muselmii*, care întăreau tabăra la popasuri; *saiialele*, care se luptau ca să nu plătească biruri și erau întrebuițați mai mult la deschiderea drumurilor; salahorii, țărani care duceau greul muncii celei mai puțin aducătoare de laude; *ceaușii*, care țineau buna rînduială lovind umerii răzvrătiților cu măciucile lor de fier. Se zice că numărul tuturilor întrecea o sută de mii, dintre care însă adevărați ostași puteau să fie socotiți numai

spahiii (timargiii), la 40—50.000 și cei vreo 20.000 de Ieniceri».

Iar pe Vlad :

«Împrejurările îl înălțase: el nu mai era un schingiuitor de oameni pentru plăcerea sa nebună; duhul sfânt al bunilor săi strămoși, adormiți în lupte pentru Țară, se coborise asupra frunței sale îndrăznețe; el îi scînteia acum din ochii strașnici».

O parte din armata Turcilor trecu Dunărea și :

«Trecerea se săvîrși noaptea pe șeptezeci de bărci, care duceau și o sută douăzeci de tunuri, și malul stîng fu atins în cea mai mare tăcere, ceva mai jos de locul de unde porneau îndelungul zilei săgețile și chiotele Romînilor. Vlad văzu cu bucurie a doua zi că i-au sosit înfirșit oaspeții, și-i primi așa de călduros, așternînd pămîntul cu dînșii, încît Mohammed se temu că i se nimicesc «mielușei» cu totul. Dar tunurile nu erau cunoscute țaranilor noștri — și în 1445 ei se mirase mult și chiuisse tare văzînd cum se descarcă de zgomotos minunata unealtă de pieire —; cînd ghiulele de piatră prinseră a cădea, ucigătoare asupra lor, ei se dădură în lături, și norul de săgeți ce străbătea Dunărea, încetă. Atunci Sultanul trecu, și Vlad se făcu nevăzut, înghițit de codrii apropiați.

«Dar acest pămînt nu era ca altele pe care le călcase supuinđu-le în acelaș timp, piciorul Împăratului păgîn. În drum nu se ivea nimic decît sate arse, fîntîni din care nimeni nu cuteza să scoată apă, lanuri secerate fără de vreme, pășuni dogorite și din toate părțile îna-

inte, în urmă, la dreapta, la stînga, uriașa pădure de sălcii și fagi.

«Prin aceasta se strecura un însoțitor tăcut, pe care năvălitorii nu erau lăsați să-l uite, căci, de cîte ori o ceată care plecase în cătarea hranei, în descoperirea turmelor, și cirezilor, nu se mai întorcea înapoi, se știa că ea a rămas la tovarășul de cale din codri, și prietenii celor pierduți se rugau pentru dînsii la Allah care deschide porțile raiului celor morți pentru credință.

«În aceste părți joase, zilele erau de foc și căderea nopții toropea în corturi pe ostașii oprîți la popasuri care nu se mai gîndeau la paza bună a taberii lor, la șanțurile largi, apărate cu pari legați prin șanțuri, la închiderea cămilelor ce purtau poverile între acest lanț dintii și un al doilea întărit cu un gard de sulii împîntate, lîngă care apoi vegheau neadormiți până în ziuă străjerii dintre salahori, *saiale* și *muselmî*. Toți se lăsa în voia Domnului și adormeau sub singura strajă a stelelor, ochii de foc ai lui Allah, care a hotărît fiecărui numărul zilelor. De zgomotele nopții, de freamătul pădurii ei nu se îngrijeau.

«Dar iată că într'o noapte nouroasă oameni mlădioși ca fiarele ieșiră, învăluiți în prietenosul întunec, de sub bolțile frunzelor negre: cete-cete, până se făcură vreo zece mii. Erau țărani cu opinci, cu o sabie aspră la coapsă, cu ciomege pe umeri; nici încălțăminte, nici armele lor nu făceau cel mai mic sgomot; nemărginită groază față de stăpîn, care era în mijlocul lor, dorința strașnică de a-și răzbuna pe acei ce venise pentru a le prăda și risipi avutul, le amuțise gurile. Cînd ajunseră numai la marginea lagărului, unde se odihneau cămilele și catirii ușurați de greutatea ce purtau, un chiot sălbatic cutremură văzduhul fără lumină și secerătorii în-

cepură, după poruncă, să taie un drum drept spre cortul Sultanului. Căci gândul nebun al lui Vlad, fiul Dracului, nu era altul decât să scape de dușmani ucigându-le Împăratul în mijlocul taberei întregi.

«Din locul unde se găsea, tocmai în fund departe, acolo unde era inima, viața taberei, Mohammed se deșteptă în strigătul de luptă al țărănimii românești, pe care-l urmărea urlete de spaimă, țipete de durere, tropotele dobitoacelor înspăimântate, fuga sgomotoasă a spahiilor care sărise pe cai și se împrăștiase pe drumurile necunoscute unde-i aștepta adeseori altă moarte. Nemărginitul furnicar vuia de un sgomot îndrăcit în noaptea greoaie, pe care o despicau numai faclele lui Vlad care-și căuta drumul spre cortul Sultanului.

«Până să nu ajungă secerătorii morții și răzbunării, crainici împărătești călări sunară din trîmbiți în toate unghiurile cetății adînci care încunjura deaproape pe Sultan, poruncind tuturilor sub pedeapsă de moarte să nu se clinească din corturi, rămîind, orice s'ar întîmpla, pe loc ca să apere pe «părintele» lor, Padișahul. Ienicerii făcură zidul lor de diamant în jurul lui Mohammed, și valurile înebunite ale călăreților, lovindu-se de acest zid, fură despicate cu săbiile ca niște dușmani. Aripile beglerbegilor se închiseră apoi înaintea Ienicerimii, așteptînd. Un ceas de noapte trecea după celălalt, și dușmani noi răsăreau înaintea luptătorilor noștri, care se oboseau culcînd lanurile vii. Se mîntui însfirșit cu Spahiii; și pe dinșii îi înghiți noaptea în fugă. Atunci șirul strîns al Ienicerilor, gata să moară până la unul, numai să-și scape mărețul Domn, răsări negru, mut, în raza roșie a faclelor de rășină. În fund se înroșeau zorile, ca din prisosul sîngelui ce se vărsase. Era ziua, care număra prin lumina ei destăinuitoare puterile fiecăruia. Romîni co-

tiră, ei pătrunseră în târgul cel mare din mijlocul taberei, în bazar, îl prădară, și vîntul iute al dimineții îi fură în codrul de unde veniseră. Cine putea să se gîndească a-î urmări, cînd se văzu însfirșit cu groază ce lăsaseră în urmă, cînd lenicimea singură stătea sub arme în mijlocul cîmpului sămănat cu movile de trupuri, pe cînd din zare se întorceau sfioși fugarii pe caii lor obosiți?».

Un oarecare Ali-beg prinsese înainte de atac și aducea acum cîteva sute de țărani „mai mult femei și copii“ și în setea lor de răzbunare :

«Bieții oameni fură uciși în chinuri, unii tăiați în două cu ferăstraiele, ca trunchiurile nesimțitoare. Din gura nimănui însă nu eși un cuvînt de destăinuire : știaă unde se află Domnul, — mărturisiră ei în ceasul morții, — dar nu voiaă să spuie. Pentru întîia oară, Mohammed al II-lea, neobositul războinic, găsisse însfirșit, suflete care-l uimeau prin puterea lor tăcută și fără trufie».

Turcii știaă însă drumul spre Tîrgoviște și Vlad nu mai era acolo dar :

«Mii de oameni — acum oase negre, în care, după ce corbiî rupsese cu pliscurile de fier, păsări mărunte ciupeau din cuiburi verzi, ca de sub streășina unei căsuțe fericite — stăteaă în șiruri lungi, luptători învinși împotriva morții ; erau între ei ostași ai Islamului, țărani de la Dunăre, femei, copii și, mai presus de toți, Hamza, subașa mort al Giurgiului ars, purtînd încă pe ciolanele sale mucedde zdrențe de catifea roșie. Sultanul trecu înainte, turburat de gînduri rele».

Unde era Vlad? se întrebă cu durere Istoricul:

«Pe un trist drum, la capătul căruia nu era nicio cinste pentru dînsul, niciun folos pentru neamul întreg!».

*

Să-l lăsăm pe Țepeș în închisoarea sa și să urmărim pe Ștefan după ce cucerește Chilia în care:

«Cu bucuria celui ce și-a îndeplinit un mare vis al vieții sale, intră printre dărămături în cetatea unde trăia amintirea Corvinului celui Mare, Iancului-Vodă, «părintele» părintelui său».

Dar cucerirea Chilie și mai ales amestecul lui Ștefan într-o răscoală a Ardealului contra lui Matei Corvin, îl duce pe acesta la **Baia**, o nouă și mare biruință a lui Ștefan în contra aprigilor vecini, care se lăcomeau la Țara lui, care era și a noastră. Și aci Istoricul se lasă furat și ne dă rînduri ca cele ce urmează:

«Era abia întîia strajă a nopții, după socoteala ostașilor, cînd zori de flacără înroșiră cerul într'un întreit răsărit de groază, și un lung chiot sălbatic zgudui văzduhul de ger. Erau Moldovenii, care-și aprinsese făcliile și se îndemnau la lucru, un lucru lung și greu, care putea să ție până dimineța. Învălmășala începu, nebună prin ulițele înguste, în piața înghesuită, în livezile ai căror copaci goi se desfăceau ca de aramă nouă pe cerul de sînge. Unii se luptau sătui, beți din fală, din credință pentru Rege, din setea de a trăi, de a vedea pe

ai lor de acasă; ceilalți veniseră să răstoarcă oboselile lor, suferințele sărmanilor aruncați în Decembre pe potecile de zăpadă înghețată ale muntelui, jignirea adusă Domnului lor, amenințarea de nimicire saŭ de îngenunchiare, aruncată Țării. Ziua singură descleștă brațele ce se strîngeau cu furie: ea arată învinșilor pe unde să fugă.

«Baia, tîrgușorul pașnic, era un rug pe care ardeau morții, miile de oameni din oastea năvălitoare, mai toată Secuimea și Săsimea pe care o adusese Voievodul Ardealului, care rămase între ai săi, în mormîntul de flacări. Lăsînd în urmă toată bogăția prădată și cea adusă de acasă, Ungurii se întorceau spre Oituz, fără să-i neliniștească cineva, și, dacă nu s'ar fi văzut așa de împuținați, ei ar fi putut crede că a fost numai visul rău al unei nopți vrăjite. Steagurile filfiiu acum în altă parte, în mîinile celor ce le răpise. Călăreții mîndri erau rupti de oboseală și pătați de sîngele prietenilor. Iar Craiul numai călărea în frunte, ca un tînăr erou ce cucerește jucîndu-se; îl duceau pe targă. El avea trei răni pe dînsul, și fierul unei săgeți țărănești îi rămăsese, nu în față, ca să se poată mîndri măcar, — ci în spate.

«Hotarul se trecu în învîlmășeală, printre bușteni, mărăcinii și spinăria care crescuseră la loc decînd Matiaș își deschisese un drum prin acest zăgaz sălbatic. Trăsurile fură date focului; tunurile se ascuseră în gropi ca să nu cadă în mina Moldovenilor. Oastea de fugari — care și acasă uită aproape să se laude —, pripindu-se în stolul lacom al săgeților și grindina strivitoare a bolovanilor, se găsi însfîrșit acasă pentru sărbătorile de Crăciun. Matiaș, care stătu multe zile la Brașov, oprit în loc de rănile sale, era așa de turburat în suflet de ce i se întîmplase pe pămîntul moldovenesc încît nu mai cruță niciun vinovat din timpul răscoalei. El, care ier-

tase atîta pînă atunci, puse să se rupă de vii cu cleștele la Cluj cîțiva dintre trădătorii ardeleni și tăie capul pribeagului muntean Mihail. Minia nu i se putea risipi altfel, — și față de Ștefan el nu-și plăti niciodată datoria de sînge».

Dar Neamului nostru i s'a fost ursit să se bată cu toate limbile pămîntului, și una din aceste sînt și Tătarii, care :

«Ca un puhoi revărsat, ce îneacă bogățiile și le mîlește ; stăpîniseră odată întreg șesul de buruiană sălbatică ce se întinde dela Nistru pînă în adîncimile sterpe ale Asiei, de unde veniseră.

«Aveau în fruntea lor un Han, Împăratul Împăraților pentru dinșii, al cărui palat de corturi de pîslă era astăzi într'un loc, mîine în altul. Prădăciunile lor țintea pe rînd cele patru unghiuri ale lumii. Mulțimea Tătarilor urîți, cu fața galbenă brăzdată încă din tinereță de adînci săpături, cu ochii mărunți, înfundați de amîndouă părțile nasului cîrn, cu părul rar și aspru, cu buza de sus spîină, se hrănea din bogățiile tuturilor vecinilor, îngrămădite prin furtișaguri învingătoare în satele lor murdare, cu bordeie nevăzute, în care numai robiî muncau păzind turmele, culese în jafuri. Hanul într'o locuință ceva mai răsărită, primea darurile mîrzacilor, care erau boierii tătari, și birul învinșilor. Aceștia erau Tătarii, — dușmanii cei mai grozavi ai tuturilor ce nu se pot apăra. Ei n'aveau, la dreptul vorbind, o țară, și nici nu-și recunoșteaă vreuna. Ei, oamenii, erau și țara. La un loc, toți se mîndreaă cu numele strălucitor al *Hordeî de aur*».

Maî mulți decît Tătarii, și evident maî tari, fură pentru Ștefan, Turcii. Și lupta fatală n'a putut fi înlăturată, spre cinstea lui și a noastră, și astfel:

«În tabără, între «viteji», Curtenî, hînsari, boieri, în mijlocul țărănimii care venea din munți și văi la tabăra lui Vodă ca să apere țara, Țara lui și țara lor, — frumoși luptători simpli, cu căciuli înalte, lungi plete și ochi de foc, purtînd unelte de luptă și arcuri atîrnate pe umeri —, el petrecu sărbătorile de iarnă cu maî multă evlavie decît totdeauna. La ospetele de Crăciun paharele păreau a cuprinde pentru mulți, pe care trebuia să-i aleagă soarta, împărtașenia, sfînta împărtașenie cu Neamul lor, înaintea morții. Cu toții se legară a posti patru zile cu pîine și apă, dacă Dumnezeu va scoate din primedie pămîntul ostelilor lor.

«Căci în zările albe ale miezului iernei înaintău mulțimile negre, zecile de mii de dușmani, Ieniceri, Spahii și gloată, — ca lupii flămînzi, care veneau să-și găsească rușinea și mormîntul la **Podul Înalt**, unde-î aștepta, Ștefan cu o oaste de țărani: vreo treizeci de mii de țărani, din Nistru — pe unde nu erau încă Rușii — în munte, din codrii Bucovinei — pe unde nu erau încă Nemții — în Dunăre. Vodă-î chiasmă la vînătoare de iarnă în pădurile Vasluiului și Tutovei, și ei veniseră făcîndu-și cruce la plecare, obișnuita lor rugăciune fără cuvinte, care se ascultă în ceruri. Erau tot vînători pricepuți și ageri, din neam în neam; astfel ei își îndeplîniră sarcina cu destoinicie: mînară fiarele în hățiș și le uciseră.

«Se ridică atunci o dimineață care nu sămăna cu dimineața roșie a înfrîngerii Polonilor. Acum era o dimineață oarbă, cu neguri groase lăsate pe lumina ei. În

chiote de îndemnare și de îndreptare venea învâlmășeala de călăreți a beglerbegului prin glia cleioasă, tăiată de mărăcină și de lațurile buruienilor uscate. Ceî ce apucară a răzbate se suiră pe scîndurile podului, grăbiți spre moartea ce pîndea în ceață.

«Tunarii țintiră după zgomot, din amîndouă laturile drumului mare, și podul se prăbuși în răcnete de spaimă și durere pe care le înăbuși îndată chiotul ce cutremură pădurea. Ca o ploaie deasă și iute, ropotiră îndată săgețile : erau așa de mulți dușmanii, așa de învâlmășii în strîmtoarea pieirii — Termopile ale Neamului nostru —, încît arcașii nu puteau greși. Ele veneau din toate părțile, mînate de un vîrtej de ură. Fuga era cu neputință : gloanțele nebune se împingeau tot înainte, și cei din urmă, grăbiți să răsufle în larg, nu știau ce oprește pe cei dinții.

«Groaza dădu aripî acestora. Un iureș puternic, și poate pădurea blestemată își va pierde farmecul ucigaș ! Strivind trupuri care făcuseră a doua oară un «pod înalt» deasupra rîpei în care curgeau acum valuri roșii deasupra tinei, Spahiii în haine bogate, pe cai arăpești, se aruncară asupra izvorului săgeților. Secuî fură călcați în picioare, și se împrăștiară lăsînd multe trupuri în urmă. Ei erau străini, și fuga nu le descoperea căminurile.

«Țăranii știau însă ce-î așteaptă pe dinșii și pe toți al lor, din neam în neam, dacă se vor clinti dintre copaci aceștia ai codrului, dacă o spărtură se va face în zidul lor de piepturi goale. Topoarele, securile, ciomegele, ghioagele bătură turbat asupra haitei lupilor ; coasele începură să taie holda cruntă a picioarelor cailor turcești. Cu cît ținea mai mult frămîntarea, cu atît amestecul se făcea mai strașnic în desișul zăpăcit al dușma-

nilor. Ei nu mai știaū nici pe cine aū în față, nici pentru ce se luptă. Sultanul nu era în mijlocul lor ca să strîngă pe toți în jurul lui și să-î îndrepte, pe cînd dincolo Domnul călăuzea toate mișcările. Ziua nu se limpeze încă pe deplin, cînd toată putere vrăjmașă, pedestrime, călărași, salahori, tunuri, lăsă lunca sîngeroasă și fugi, cete-cete, în toate părțile.

«Și în ziua aceia de Marți, a desăvîrșitei biruințe — cea mai mare din viața lui Ștefan, și asupra celui mai puternic dușman —, și Miercuri și Joî, pîlcuri de vînători se ținură în urma dușmanilor. Mlaștinile-î înghițeau, pădurile-î prindeau în brațele lor negre, dîndu-î în puterea Romînilor, ghiata rîurilor se sfărîma prăbușindu-î în adîncimi. Secerișul de iarnă al trupurilor urmă ziua și noaptea!».

Turcii învinși și zdrobiți se retrag :

«Din partea lui, Ștefan rămase în locul unde învinsese. El puse să i se aducă înainte prinșii, foarte mulți la număr, care scăpaseră de moarte în luptă numai ca să găsească pe urmă una mai puțin cinstită și mult mai dureroasă. Mulți erau fii de oameni vestiți și bogați, așa în cît boierii lui Ștefan vorbeau de răscumpărarea lor. Dar Domnul nu voi să audă de tîrguială pentru a da drumul acelor care-î călcaseră Țara în picioare și întinseră o mîna îndrăzneată către Cununa sa. «Dacă aveți atîția bani și putere, ce ați căutat aici la mine», strigă el nerorociților, care fură înfipti în țepile ce împodobiră sălbatic mlaștina cruntă. Singur fiul lui Isac-beg, din marele neam al lui Evrenos-beg, ce se luptase cu Mircea, Domnul muntean, fu cruțat de această cumplită moarte.

«Se făcu apoi postul de pîine și apă care se juruise

lui Dumnezeu în clipele cele grele ale așteptării. Apoi țărani se împrăștiară pe la satele unde în curînd mîinile lor de viteji erau să trezească sămănăturile nouă. Iar «Ștefan-Voievod, cu mila lui Dumnezeu» — și a, nici-unui om de pe pămînt! — «Domn al Țării Moldovei», stînd în Scaunul său din Suceava; pe care nu-l putuseră răsturna dușmanii, scria, la 15 Ianuarie, întregii creștinații cele ce se întîmplase, cu ajutorul celui ce sprijine dreptatea, în lunca Birladului. «Cînd am văzut noi așa o oaste mare», spune el tutulor acelor oameni vestiți care nu prea auziseră de dînsul pînă atunci, ne-am ridicat vitejește cu trupul nostru și armele noastre, și le-am stătit împotriva, și, cu ajutorul lui Dumnezeu, cel atotputernic, am învins strașnic pe acei dușmani ai noștri și ai creștinătății întregi, și i-am sfărîmat și i-am călcat în picioare».

*

Dar Sultanul Mohammed al II-lea așa bătrîn cum era nu se învingea cu una cu două: Valea-Albă deveni „**Războieni**“, mormîntul boierimeii moldovene. Cît despre Domn, cînd auzi că, însuș Sultanul a pornit-o în contra Moldovei:

«Înțelese că i-a venit ceasul luptei cu moartea. Și fiindcă de nicăieri nimeni nu se mișca pentru dînsul ce era să mai aștepte cînd auzea din adăpostul său vuietul mulțimii, pocnetul sinețelor și zguduitorul cîntec de nimicire al tunurilor? Ceva mai sus era Baia, și, odată ce trecea dușmanul de Baia, el ar fi avut pînă la Suceava drumul lesnicios făcut de cursul apelor limpezi. Strîngînd într'un mănunchi sfînt care se închinase morți

boierimea și Curtea sa, el se înfundă tot mai mult în văile înguste.

«Se așază decî în marginea Pîriului Alb, într'o vale strîmtă, bogată în păduri bătrîne. Și, cînd trecu însfîrșit Sultanul, lăsînd în urmă pe împresurătorii Cetății Neamțului, — el se vădi prin salutul săgeților.

«Acum era însă soarele de Iulie care luminează toate ascunzătorile. Căldura curățise bălțile, uscaserîurile, care pe aici nu-și sapă prăpăstiile. Moldovenii erau puțini și nu dintre aceia care se lasă uciși pe locul unde i-a așezat Domnul lor, Laiotă știa bine Țara și oamenii. Și inima Turcimii întregi dădea viață taberii dușmane: Sultanul Mohammed, pentru cinstea bătrînețelor căruia se dădea lupta.

«Boierii se închină frumos înaintea morții, și o primă în față. Pieră astfel bunicii lîngă nepoți, înveșmîntați în acelaș giulgiu de glorie — Stanciul și fiul său Mîrzea, Bodea Vornicul, Pașcu, Buhtea, Ivașcu al Hrincului, Șteful al lui Isac, Mihai Spătarul, Postelnicul Iuga, Dajbog pîrcălabul Neamțului, Stolnicul Barsu, Ilea Huru Comisul, și atîția alții vrednici de a fi pomeniți în veci pentru bucuria cu care și-au vărsat sîngele gîndindu-se la cei ce vor veni după ei, la noi și la cei ce vor trăi după moartea noastră. Iar Ștefan însuș, pe care norocul îl păstră pentru neamul nostru, vorbește astfel despre această nenorocire, care se poate plînge fără a ne rușina vreodată de dînsa: «Eū și cu Curtea mea am făcut ce mi-a stat prin putință, și s'a întîmplat ceia ce știți. Pe care lucru îl socot că a fost voința lui Dumnezeu ca să mă pedepsească pentru păcatele mele, și lăudat să fie numele lui».

Așa știa să vorbească Romînul, smerit și cu frica

lui Dumnezeu, în biruință ca și în înfrîngere, nu cu semeție și nerușinare ca Ungurul și Leahul. Dușmanul s'a întors fără a fi adus cea mai mică scrin-teală Țării și vrednicului ei Domn. Iar un sol venețian care văzuse furtuna putea spune că :

«Sultanul a ieșit din țară cu cetele sale fără a fi luat o singură cetate și fără altă pagubă pentru Moldova decît prada ce a dus cu sine ; iar Ștefan Vodă a ieșit din munți și călărește viteaz prin toată Domnia lui».

Dar cheile Moldovei și ale creștinătății, Chilia și Cetatea Albă cad și cu ele neatîrnarea Moldovei :

«Ștefan era jertfit de toți prietenii săi. Singur el făcuse cît n'ar fi crezut nimeni, și puterile Țării sale, de atîtea ori prădate și arse, erau stoarse deocamdată. El se supuse scartei pe care nădăjduise s'o învingă : plăti bir și dădu Turcilor ca ostatec pe fiul său Alexandru.

«Și cu toate acestea cea mai sfîntă nădejde a Bătrînu-lui din Suceava nu era alta decît să vadă iarăș fluturînd steagurile sale cu chipuri de sfînți creștini pe zidurile vechi ale Cetății Albe, în cuprinsul Chilieii înălțate de dînsul, să întinerească o clipă luptînd cu vrăjmașii din tinerețele sale și apoi, văzîndu-și cu ochii mîntuirea, Domn creștin între domni creștini, biruitor între biruitori, să plece liniștit pe lumea pe care se duseseră strămoșii săi».

*

Îngenunchierea Moldovei se datorise mai mult vrăjmașiei vecinilor creștini decît puterii turcești și slăbiciunei Țărei :

«Și nu se răzbună numai faptele rele, ci și nepăsarea. Și nepăsarea Polonilor față de cele mai strașnice nevoi, față de cele mai mari interese, față de cele mai sfinte dureri ale Moldovei, care le dăduse tot ce putea să le dea, întrecuse de mult măsura.

«Ștefan era un om sărac, și mai sărac de la luarea cetăților decît înainte, din sărăcia lui el trebuia să trimeată acum Împăratului păgîn, ca o cheazășie veșnică a păcii, miile de galbeni de aur. El își aduse aminte atunci de vechea datorie pe care o avea Polonia această trîndavă, față de strămoșii lui, datorie pentru care se amanetase Pocuția ca să fie luată apoi îndărăt la cea dintîi împrejurare priincioasă. Va smulge el Țării sale predate banii cu care să-și plătească birul? Va lăsa urmașilor Moldova fără Pocuția, așa cum o primise și el de la înaintași nevrednici? Ștefan se hotărî astfel, necruțîndu-și trupul obosit, să culeagă birul la Leși, care-l silișeră să-l dea, și să întregească Țara la Miazănoapte prin cucerirea Ținutului amanetat.

«El începu astfel, după războaiele de apărare, cu Turcii, războaiele de răzbunare, cu Polonii».

Și ca și cum nu fusese destul ce i se făcuse, Polonii voiaă acum să-î ia și Țara, al cărui suveran avea să fie:

«Sigismund Voievod, prin mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei?—Domn străin pentru scopuri străine.

«Domnul cel adevărat și legiuit, Domnul românesc al Moldovei, era în Suceava cînd îi sosi vestea. Decî nu era de ajuns că Leșii aceștia-î smulsese un jurămînt după altul, că-î plecase genunchii spre închinare în cortul de la Colomeia, că-l lăsase singur în mijlocul Turcilor, că-l

uitase, că se gilceveau cu dînsul pentru o țară a cărei răscumpărare din datorie n'o puteau plăti, că-l piraau pretutindenți ca prieten al păgînilor, că-î aruncau în sarcină orice jaf, orice pagubă făcută în țara lor, — acum vreau să-î răstoarne Scaunul Domniei, să-î ia în stăpînire Țara, să-î desrădăcineze legea, și sfarme viitorul Neamului său și să-î arunce bătrînețele pe drumurile mari ale pribegiei? Se hotări decî la o luptă fără cruțare, care să rămîie ca o pildă veșnică pentru oricine s'ar încumeta să atingă neatîrnarea, să batjocorească mîndria Moldovei, să caute stingerea Neamului românesc».

Și batjocoriții aũ fost Polonii în codrul Cozminului, devenit **Dumbrava Roșie** căci aũ roșit-o Leșii cu sîngele lor :

«Și într'o Miercuri seară, ajunse oastea, cu craiul bolnav, zguduit de frigurile muștrării de cuget și ale mîndriei rănite, în marginea dumbrăvii pe care el venea s'o boteze în sîngele ostașilor săi: Dumbrava Roșie. Copacii fremătau în noapte ca o amenințare și trunchiurile prin care trecuse limba fierăstraielor se clătinau ca, odată, la Crasna sau la Sepenic, în zilele de mare nenorocire pe care le uitaseră bătrîinii și nu le pomeniseră tinerii. Cărările erau înguste și gloata multă; până la căderea nopții se putură strecura numai călării din ținuturile Poloniei apusene, care fură lăsați a străbate cele două leghi de pădure și a-și face iarăș tabără de cealaltă parte, la Cozmin în vale.

«Regele cu cei mai mulți dintre ai săi, petrecu noaptea — ultima noapte pentru multe mii de oameni și pentru atîția fruntași care aveau acasă curți domnești, supuși și bogății de tot felul — în tabăra cea veche.

«A doua zi, cînd Moldova serba pe Sfîntul Dumitru, trîmbițele dădură semnalul de plecare. Pe cînd intrară în codrul cuprins de negură și înfiorat de un vînt rece ca fiorii morții tunurile greoaie, carele, straja, Craiul bolnav, pus sus înt'un *leagăn*, călăreții Poloniei Răsăritene, care știaū mai bine ce sînt Moldovenii, oastea cu plată și gloata.

«Ioan Albert ajunsese acum la mijlocul drumului, cînd chiotul obișnuit al Moldovenilor se înalță pe neprevestite, încremenind rîndurile polone. Un vînt de primejdie zgudui codrul, și în urma Regelui zidul de arbori căzu la pămînt, tăind poteca. În zborul nebun al săgeților, țărănimea, Curtenii boierî, în frunte cu Domnul însuș, se aruncară asupra drumeților din coadă.

«Ei nu încercară măcar să se lupte, ci se închiseră ca într'un staul, pe care îl împresură lupii. Măcelul se săvîrși aici, fără învierșunare, cu rînduiala unei pedepse ce se îndeplinește. Regele smulse atunci cea mai frumoasă parte din călărima sa ca să scape pe cei care mureau. Înaintea călăreților greoi, în legăturile de oțel ale cărora se rupeau scînteietoare, razele soarelui de amiază, Moldovenii se dădură în lături, umplînd văzduhul limpede cu nenumărate săgeți. Nenorociții închiși în tabără se repeziră atunci în pădure, unde găsiră alți nimitori de vieți.

«Împlinindu-și sarcina lor mîntuitoare, călăreții intrară înapoi în codru, care era singura cale spre tabăra cea nouă, spre șes, spre lumină și siguranță. Din toate părțile însă pîndea primejdia: mulțimile înebunite părăsiră tunurile, carele, armele mai grele, cei din urmă călcau în picioare pe cei dintîi, pe cînd sprintenii luptători romîni, strecurîndu-se printre trunchiuri, aruncau lațurile și învîrteaū securile și topoarele fără cruțare. Codrul își

pierduse drumul, înăbușit de morți, de uriașe sfărîmături stropite cu sînge, și soarele, apuind asupra acestei grozăvii, părea că aprinde un rug din vechile vremuri sălbatice. Regele se odihni — de o jalnică odihnă — la Cozmin, satul de lîngă pădure, și mai trecură cîteva zile pînă putu să ajungă iarăș la vadul Prutului de la Cernăuți, pe unde venise așa de fălos cu cîteva săptămîni în urmă. Polonii nu mai știaū de unde să se păzească, atîtea brațe avea moartea pentru a-î ajunge. Ziua și noaptea, cete de călăreți se aruncaū, chiuind de bucurie, ca vînătorul cînd descoperă fiara, asupra bieților fugari, care se dădeau în dosul carelor ce mai păstrasera. În tunerecul nopții era spintecat de miile de limbî de flacări ale buruienilor și miriștilor aprinse pe care vîntul le zorea din urmă, făcîndu-le să alerge spre dușmanul Țării, — al pămîntului și al oamenilor, — ca niște uriași șerpî roșii. Trecerea Prutului se făcu la 30 ale lui Octombrie cu multă greutate, căci Moldovenii nu părăsiseră o clipă pe învinși, și riul își primi și el partea lui de morți. Cu o zi înainte, pe celălalt mal, puțin mai sus, Vornicul Boldur nimicise la Lențești pe toți Mazoviții, ce veneau să primească pe Regele lor învins, și muriră pînă la unul fără să-l vadă în toată strălucirea rușinii sale. Străbătînd Pocuția ca un fulger, Ioan Albert ajunse la 12 Noiembrie în Lemberg. Așa ieșiră Polonii din Moldova».

Transportat și identificat cu tot sufletul său în vremurile pe care cu atîta dragoste le descrie, cum pînă acum nu ne-a fost dat să auzim; povestirea faptelor ce descrie și focul nestins al curatei și neșărmuritei iubiri ce se află într'însul îi sguduie

atît de puternic întreaga sa ființă, încît istoricul se pierde, și, în locul lui, apare, amenințător, sufletul nostru al tuturilor, al întregului Popor Român cînd, ca un profet răzbunător, aruncă blestemul :

«O astfel de ieșire ticăloasă s'o aibă în vecii vecilor toți oamenii nedrepti și lacomi care vor călca pămîntul muncit al Țării noastre ca să ne stingă Neamul !

«Adîncul codrilor și rîpelor să nu ajungă pentru a le cuprinde trupurile sfărîmate, și buruienile pustiului să se ridice pe mormintele lor ! Căci pămîntul e al aceluia care l-a lucrat din neam în neam, și a se atinge de dînsul, e cea mai neiertată faptă de hoție ce se poate săvirși într'un ceas blestemat».

*

Cit trăi Ștefan, Pocuția, «bucata de pămînt», ră-mase Țară moldovenească, — cum se și cuvenea, iar :

«Mărețul patriarh își petrecu în liniște cele din urmă zile ale vieții sale, pregătindu-se prin odihna de aici pentru odihna cea mare. Cineva care l-a văzut pe acest timp, ni-l înfățișează ca «un om foarte cuminte, pe care nu-l poți lăuda îndeajuns, foarte iubit de supușii săi, fiindcă e plin de îndurare și judecător drept ; e foarte ager și darnic și, dacă n'ar fi fost boala lui, pentru vîrsta ce are, e încă puternic». Lîngă dînsul stătea în Suceava, gîndindu-se cum să asigure moștenirea fiului ei, Doamna Maria, a cărei mamă se stinsese decurînd, în 1500. Bogdan, fiul ei, trecuse de douăzeci de ani, el era «orb», fiindcă pierduse un ochi luptîndu-se ; «era sfios ca o fată mare și un viteaz, cu purtări bune și avînd în jurul lui tot oameni ca dînsul».

«Țara se întremase cu totul: an de an se înălțau falnicele lanuri, și mii de mii de oi și vite străbăteau pășunile grase ale Moldovei. Orașele fusese împodobite pe rînd cu frumoasele biserici de piatră săpată, înflorite cu fluturi de smalt verde și galben, de maeștrii lui Ștefan, care totdeauna aveau de lucru undeva. În ele se întâlneau Nemții, Armenii din Lemberg, Sașii din Ardeal, Grecii și Turcii care veneau dela Miazăzi, lăsînd bogăție în urma lor.

«Numele «Moldoveanului» era cunoscut cu cinste în lumea întreagă, și Polonii înseși, dușmanii bătrînelor sale, recunoșteau fățiș ce putere cuminte pleacă din sufletul acestui om cum nu se găsește ușor un altul.

«Căldurile verii deschiseră rana dela Chilia, și fierul ars al medicilor nu folosi nimic. Ștefan simți că moare dar gîndul său nu se întunecă și voința lui de fier nu suferi nicio slăbire. Ca și înainte, toți stăteau încă sub farmecul lui.

«Auzise că boierii nu se înțeleg asupra urmașului său că unii voiesc pe Bogdan, iar alții socot că ar fi mai drept să domnească Ștefan, fiul lui Alexandru, — nepotul domnesc din Constatinopole, ca unul ce venea în locul fiului celui mai mare; înțepitorii ar fi sămănat vrajbă între cei dintîi și cești din urmă. Lui Ștefan i se va fi părut că vede luptele nemernice de după Alexandru cel Bun, frămîntarea sălbatică și nelegiuită pe mormîntul părintelui, bunicului adormit. El nu voia însă ca mormîntul să-i fie stropit cu sîngele său și al Neamului său, ca Țara pe care o ridicase așa de sus, să se prăvale iarăș în prăpastia păcatelor. Boierii se sbăteau în lupta alegerii noului Domn, — cînd Domnul cel vechi se ivi înaintea lor pe cîmpul de adunare. Depe patul de moarte, el stă-

pini ca de pe Scaunul său de poruncă. Înțețitorii își pierdură capetele în clipă. Împăcați prin frică și prin înduioșare, ceilalți aleseră pe Bogdan-Voievod, și el fu înălțat în Scaun sub ochii umezi ai părintelui său, care asigurase astfel și viitorul.

«Peste două zile, la 2 Iulie 1504, Ștefan murea după ce domnise «patruzeci și șapte de ani, două luni și trei săptămîni», Domn adevărat, viteaz, cuminte și iubitor de Țară și de Neam, din clipa întii până în cea din urmă. El fu îngropat la Putna, sub piatra de marmură ce-și pregătise și care se vede până astăzi.

«Domnise aproape cincizeci de ani, o jumătate de veac. Venise tînăr, în vijelia năvălirii, ca să răzbune pe ai săi, ca să-și întemeieze viața și ca să tragă zid de vitejie în jurul Țării sale de moștenire. De atunci toate drumurile spre hotarele dușmane fusese bătute de copitele cailor oștirii sale. Dar peste sabia lui minunată apăsa o mîna sigură, stăpînită de un gînd cuminte. I-a fost totdeauna milă de sîngele oamenilor vărsat în zadar.

«A adus cu dînsul rînduiala și buna cîrmuire. Oastea aceia ale cărei steaguri îi fluturau deasupra sicriului, el o închegase, el o făurise, ca pe o singură armă menită să învingă totdeauna. Boierilor acelora ce-l întovărășeau înainte de a-și lua hotărîtorul rămas bun, el le statornicise chiemările și drepturile. Secerînd buruiana roșie a vremilor de restriște și nelegiuire, el curățise țărîna ce băuse sîngele nevinovat, — coborînd în ea sfînte temelii de biserică. Vlădicilor, ce se rugau acum la Dumnezeu pentru sufletul său, el le pusese nitra pe cap, după ce știuse că se cuvine s'o poarte.

«Gîndul lui de înțelepciune se stinsese însfîrșit, său, mai curînd el se cobora ca o rază de bucurie asupra tuturilor,

trecea ca o binecuvîntare asupra bogăției lanurilor și fre-măta ca o amenințare pentru vrăjmașii viitorului prin frunza pădurilor ce ocrotiseră și meniseră luptele învin-gătoare. Glasul lui nu se mai auzea însă, și icoana lui nu mai stătea înaintea nimănuia. Și candela aprinsă dea-supra mormîntului său s'a stins uneori, în zile rele. Mîini de hoți aŭ scormonit în mormîntul cel sfînt.

«Dar amintirea sa a luminat totdeauna în marea bise-rică a conștiinței neamului. Uneori mai tare, alteori mai slab, dar nici un vînt năprasnic n'a putut-o stinge. Și astăzi ea se înalță puternică, în marea flacără de mîndrie și recunoștință ce pornește din toate inimile la po-menirea celor patru sute de ani dela moartea puterni-cului Împărat senin al Romînimii. O scînteie din această flacără e și cartea de față.

«Într'însul a găsit Poporul romînesc cea mai curată și mai deplină icoană a sufletului său: cinstit și harnic, răbdător fără să uite și viteaz fără cruțare, strașnic în mînie și senin în iertare, răs-picat și cu măsură în grai, gospodar și iubitor al lucrurilor frumoase, fără nicio trufie în faptele sale care i se par că vin printr'însul de aiurea și de mai sus. Și cu cît se vede această icoană mai limpede, cu atît se înțelege mai desăvîrșit și se iu-bește mai mult, cu atîta și viitorul se vestește mai bun, — căci atunci neamul merge pe drumul strămoșului cuminte».

*

Ce aŭ făcut urmașii lui din Țara pe care o apă-rase ca nimeni altul din Neamul nostru ? :

«Moștenitorii lui Ștefan risipiră una cîte una scumpele pietre din coroana pe care o adunase vrednicia vitează

și înțeleaptă a părintelui, bunicului și străbunului lor, și prin vina lor Moldova se prăbuși repede depe singura culme de glorie unde o înălțase acest Domn al vremurilor sale. Nedestoinici din fire unii dintre dînșii, aceiași sau alții roși de păcate, ei uitară trecutul și primejduiră viitorul. Dintre dînșii toți, niciunul nu s'a arătat vrednic de a fi pus alături în recunoștința noastră cu vechiul biruitor cuminte, cuceritor și întemeietor, meșter de biruințe, de așezăminte și de biserici. Ceî mici se zgribuliră în cîte un colț din purpura uriașului Voievod, ai căruia strănepoți fură până la o vreme sau cutezară a se zice până ceva mai târziu, cînd se îngropă pe ascuns, ca un trup sîngerat de mîinile tîlharilor, amintirea drepturilor din timpurile bune».

Nu-l vom mai urmări în acest capitol. Reamintesc, ceia ce am spus deja, că cine vrea să-și fixeze mai bine cunoștințele asupra perioadei ce urmează Domniei lui Ștefan; să aibă firul roșu al Istoriei romîne dela 1504 până în zilele noastre și să i se întipărească mai bine chipurile unor Domni ca Bogdan, Ștefăniță, Petru Rareș — pe care l-am reprodus mai înainte —, n'are decît s'o parcurgă și fie bine încredințat că nu va regreta.

Atrag în acelaș timp atenția asupra legăturii numelor Domnilor, legătură ce se găsește în tot cuprinsul cărții orî de cîte orî e vorba de numele lor. Citez cîteva din ele. Numele lui Alexandru cel Bun i s'a dat de tatăl său Roman după acela al lui Alexandru Basarab munteanul, iar Alexandru, fiul lui Ilie, după numele bunicului. Și tot după

numele străbunului s'a numit fiul cel mai mare al lui Ștefan cel Mare, Alexandru, mort înainte de a domni și care a lăsat un fiu Ștefan, după numele marelui bunic și căruia ca Domn i-a rămas numele de «Lăcustă» ca contrast cu «cel Mare» al bunicului.

Rareș își botează și el copiii pe unul Ilie, «ca și orbul fiu al lui Alexandru cel Bun» și pe un altul Ștefan:

«Acest nou Ștefan era un stricat, care-și făcea de ris casele boierilor săi: îl uciseră, prăbușind asupra-i cortul în care se găsea la Țuțora, în câmp, din jos de Iași, într'o zi caldă de Septembrie. După Ștefan otrăvitul, după Ștefan înjunghiatul venea acest al treilea Ștefan, strivitul. Și de departe lumina asupra acestor privescitori de ticăloșie și nelegiuire, cu raze ca niște lacrimi, chipul de sfânt al lui Ștefan cel Mare».

Astăzi însă s'a schimbat lucrurile, căci:

«La 1877, patru sute de ani după luptele dela Podul Înalt și Războieni, Români sub Principele Carol, smulseră neatîrnarea lor, într'o nouă luptă biruitoare cu Turcii. În 1875, se pomenea un veac dela înstrăinarea Bucovinei, și Romînimea venită din toate unghiurile locuite de dînsa îngenunchiase în 1871, cu toată cuviința tristă a celui ce se închină strămoșilor pe pămînt străin, înaintea mormîntului lui Ștefan cel Mare, la împlinirea de patru sute de ani dela clădirea Putnei.

«În 1881, se proclamă Regatul romînesc. O conștiință nouă străbătea întreg Poporul nostru, și de atunci ea se întărește neconținut. Și această conștiință, uimită de fo-

cul orbitor al lui Mihaï Viteazul, cere sfaturi de întemeiere înțeleaptă dela celălalt străbun, dela Ștefan cel Mare».

*

Cum nu există Domn a cărui amintire să se fi întipărit mai adînc în mintea Poporului Român ca Ștefan, — ultima carte e destinată amintirii Domnului. Și din cele ce ne spune se poate vedea că, dacă amintirea lui n'a continuat în totdeauna cu aceeași intensitate, a rămas totdeauna vie în popor și Kogălniceanu sau Russo au putut scrie că:

«Romînul îi atribuie tot ce-i pare curios, mare, vitejesc și chiar neînțeles. Orice cetate, orice zid, orice val, orice șanț, întreabă-l cine l-a făcut: el îi va răspunde: Ștefan cel Mare. Orice pod, orice biserică, orice fîntînă, orice curte sau palat vechi, el le va raporta eroului său. Orice bunătate, orice așezămînt ale căruia rămășițe mai trăgănează până astăzi, orice legiuire omenească: orice puneri la cale înțelepte, Ștefan-Vodă le-a urzit. Însfîrșit, acest Domn pentru Moldoveni rezumă toate isprăvile și instituțiunile făcute în cinci veacuri de atîția stăpînitori».

«Poporul era întrebat deci și el despre Ștefan-Vodă, după ce vorbiseră despre dînsul însemnările cărturarilor mai apropiați de dînsul. Țăranul din munți și văi, din păduri și de pe malul apelor nu știa nici ziua luptelor, nici anii și nici veacul, căci mai marii lui cuprind mai multe veacuri, nesfîrșit de multe, în trupul lor de uriaș; el nu știa nici numele boierilor, sfetnicilor, doamnelor și iubitelor care nu luaseră locul lîngă dînsul înaintea lumii el nu putea să deosebească o luptă de alta, ba niciun

dușman de celălalt; el nu văzuse niciun hrisov de la marele judecător, nu ajungea să-și însemne niciuna din datele la începutul cărora stătuse voința lui; nu citise măcar una din pisaniile ce stăteau în fruntea bisericilor durate în cei patruzeci și șapte de ani de Domnie.

«El știa atît, în marea lui nenorocire și în adîncul lui întunec, pînă la care ajungea însă, cu mîngîiere și făgăduieli, o rază bună din acel veac mare, că neamul său a dat cîndva, — dăunăzi peste trei sute de ani sau cu o mie alții în urmă, — un om minunat: el era izvorul a toată vitejia, el era fîntîna tuturilor dreptăților, el era marea bunătăților. Pămîntul Moldovei nu fusese al lui numai atunci cînd oamenii dedemult îl putuse vedea, el rămăsese al lui în vecii vecilor, cu toți oamenii ce se îngropau pe rînd, și, în clipe grele, suspinul și rugăciunea se suiau la dînsul ca la Dumnezeu: «Săracul Ștefan-Vodă, unde-î să vadă?!» Și multe povești se spun despre el așa de multe încît «tot ce a fost pe acest pămînt se topește în lumina lui».

Cea mai frumoasă povestire și cea mai vrednică de reținut de toți și care e ca o presimțire a viitorului, în felul său de a pricepe, al poporului, este însă aceia privitoare la moartea și **învierea** lui Ștefan:

«Se știe că el a murit și că pe mormîntul lui a ars trei zile și trei nopți o lumină pe care n'o aprinsese nimeni. Dar moartea nu i-a luat simțirea, și, cînd Neamul lui suferă, Strămoșul plînge în mormîntul său. Plînge, căci nu se poate mișca, dînd la o parte povara grea a marmorei albe. Dar odată și odată el va învinge

prin puterea strașnică a durerii sale nemărginite. Întîi sabia-î va răsări din groapă, floare de oțel, vestind «războiul cel mare», care va da dreptate Neamului românesc. Apoi însuș va ieși în vederea dușmanilor, îngroziți, călare, înarmat, săgetînd ucigător din ochii săi strașnici, limpeziți de ceața morții îndelungate. Oastea lui, va fi el. Și singele se va sui până la coamele cailor, și poporul lui Ștefan cel Mare va avea atunci pretutindenți pace și fericire. Iar el se va culca iarăș în mormîntul lui dela Putna, dormind acum cu dreptii.

«Cărturarii aveau de unde culege fapte și povești pentru a slăvi numele lui Ștefan: *Letopisețele* le stăteau înainte, și de pe la anul 1850 se tipăreau tot mai multe cîntece ale poporului, se cercetau tot mai mult spusele lui despre timpurile bătrîne.

«Dar ei n'aveau puterea de simțire, nici bogăția de închipuire, nici învățătura și nici adevărata dragoste de Țară care ar fi trebuit ca un vrednic prinos să vie și din partea lor. Aceasta trebuie s-o spunem».

Că lucrurile aũ fost așa se vede din desgroparea moaștelor lui Ștefan în 1856 la mănăstirea Putna:

«Răsunetul a fost foarte slab în Bucovina, în Moldova și nu răzbătu în alte părți ale Romînimii».

Maî însemnate fură poiema asupra Dumbravei Roșii a lui Alecsandri și serbarea de la Putna din 1871, la care partea cea maî bună rămîne:

«Discursul de o mare înălțare de cuget, bogat în icoane nouă și în gînduri adînci și cuminți, al studentului

A. D. Xenopol. Istorical de de mai târziu al Romînilor a scos din viața lui Ștefan învățături folositoare, ca acelea de a face «unirea prin gînd și inimă» înainte de a urmări visuri mari, de a întemeia o cultură adevărat romînească, și cît se poate de neatîrnată, în care să se înfrățescă toți Romîni, de a nu pripri lucruri mari care vin de la sine altfel și care, dacă li se face silă pier ca iubitul Psichei, picurat de untdelemnul candelii ce se apropiase, fără îngăduire, de fața lui, cînd dormea; de a «nu ne înșela asupra stării în care ne aflăm, de a nu ne orbi noi înșine prin lingușiri și înălțări peste aceia ce sîntem în adevăr. Sfaturi a căror nevoie se simte din nenorocire și astăzi, după aproape patruzeci de ani!».

Cît despre statuia lui Ștefan ce i s'a ridicat în Iași, a rămas și rămîne o caricatură ca și aceia a lui Mihaî din București, făcute și una și alta de meșteri străini și făcute rău:

«Căci numai cine face parte dintr'un popor îi poate înțelege în adevăr eroii, îi poate iubi și le poate da viața bronzului, a marmurii, a picturii sau a cîntecului. Între cuvîntările rostite atunci aũ fost și de acele care n'aũ ținut seamă de sfaturile înțelepte pe care le dăduse studentul Alexandru Xenopol celor mai bătrîni decît dînsul la 1871.

Iar în literatura romînească a fost o tăcere...».

«Afară de marele poet Eminescu: cunoscător desăvîrșit al poporului, al trecutului, minte adîncă și bogată, inimă cuprinzătoare, de la care pornise și gîndul ser-

bării din 1871. Dar în Iași înstrăinați, în mijlocul marelui serbări oficiale, el s'a lăsat furat de gânduri triste, și, unde era să se înalțe imnul mîndru către ceruri, de pe buzele-î îngălbinite sbură duioșia deznădăduită a unei doine de plîngere și răzbunare.

«Vor ști poieții, scriitorii de astăzi să dea glas iubirii nemărginite cu care, de patru veacuri, miile de mii ale poporului au încunjurat, și mai departe decît hotarele Moldovei, chipul de viteaz bun, cuminte și sfînt al celui mai mare om ce s'a ridicat diutre Romîni? Se vor înfrăți ei înaintea acestui altar, măcar pentru clipa în care se înalță leturghia recunoștinții de marile mulțimi care nu pot nici să vorbească, nici să cînte?»

«Nu prin silinți răzlețe, ci prin buna înțelegere la lucrul harnic, se întemeiază învățătura, cultura unui popor, care e vitejia de astăzi, și, la această muncă locul cărturarilor e în frunte, — ca să îndemne și să îndrepte».

* * *

Așa e scrisă cartea în care, de la un capăt la altul, respiră o nemărginită iubire provocată nu numai de respectul adevărului ci și de faptul că, evenimentele povestite au fost săvîrșite de Poporul din mijlocul căruia Istoricul e mîndru de a se fi născut.

Și lucrurile nici nu puteau fi altfel orî de cîte orî cineva are norocul să străbată mai adînc în viața Poporului Romîn, vrednic de iubirea tuturilor în trecut ca și în prezent.

Căci dacă trecutul lui e mare, așa de mare încît nu

sîntem în stare să-l apreciem îndestul, — nici prezentul nu îi e inferior. Și că lucrurile sînt astfel, o dovedește însăși apariția Istoriei lui Ștefan cel Mare, cea dintîi povestire complectă pe care Romîni de pretutindenă o auză în limba lor, după patru sute de ani de la moartea Străbunului; povestire datorită **conștiinței nouă**, care azi începe să străbată mai adînc în sufletul nostru.

De aci și o mare încredere în mărirea acestui Popor, la care cu drag ne uităm cînd ne gîndim că pentru prima oară în viața lui se învrednicește a sărbători, trei ani în urmă în **1901** — amintirea orbitoare și amețitoare ce-a fost **Mihai Viteazul**; anul acesta — în **1904** — aniversarea de patru ori seculară a înțeleptului ce-a fost **Ștefan cel Mare**, și, peste alți 3 ani — în **1907** — nu mai puțin decît 1800 de ani, decînd, neclintit, stă aci unde l-a pus Roma, stăpîna și regina lumii, prin cel mai vrednic ostaș al ei, — **Traian Împăratul** ¹⁾.

¹⁾ Printr'o răsplată întimplătoare, dar îmbucurătoare și vestitoare de mare noroc, cele două mari aniversări, din 1901 și 1904, și-au găsit cea mai frumoasă sărbătorire în cele două istorii ale lui Mihai și Ștefan, scrise amîndouă de acelaș mare istoric. Am dori cu toții ca cealaltă sărbătoare să fie cinstită tot cu o carte, care să cuprindă însă nu o parte din sufletul Poporului nostru ci tot sufletul, adică cu ocazia aceia Istoricul nostru să ne învrednicească să citim opera mare și definitivă a **Istoriei Romînilor**, pe care de multă vreme o așteptăm de la dînsul.

O cerem aceasta, cu atît mai mult, cu cît ni se cuvine, — și e o datorie pentru Istoric să ne-o dea, căci din toți

Dacă însă marile evenimente politice hotărâsc de multe ori soarta unui popor, și evenimentele culturale își au și ele importanța lor decisivă. Căci deși politicește stăm destul de bine, pe cât a permis norocul Poporului nostru, cultura noastră națională, reprezentată astăzi prin însăși conștiința de sine, — care pentru popoare e istoria, — e tot așa de mare ca și situația politică. Și dacă deșteptării conștiinței naționale îi datorăm azi mult-putinul ce-l avem, noului avînt pe care l-a luat istoria, decî aceleiași conștiințe, îi datorăm încrederea nemărginită ce o avem în viitor.

În fruntea însă a celor ce se îndeletnicesc cu dezgroparea trecutului, și decî cu deșteptarea conș-

scriitorii pe care Dumnezeu ni i-a dăruit, în mintea nici-unuia din ei marea conștiință a Neamului nostru nu s'a prezentat până acum mai luminoasă și mai măreață ca în mintea sa.

Întreaga sa lucrare referitoare până acum la tot ce se atinge de Poporul Român, e o îndrăzneată afirmare de viață și de mîndrie cu desăvîrșire neobișnuită. Sînt părți din această operă în care, cum s'a spus deja, îți vorbește nu istoricul ci profetul.

E drept că, chiar acum e în curs de tipărire o asemenea Istorie a Romînilor, dar aceasta e în limba germană, e pentru străinii, nu pentru noi, deși pentru noi e o fericire, că străinii ne vor cunoaște, și decî apreția, după glasul celui mai autorizat dintre noi și a uneia din gloriile mari ale Neamului, — care, — el însuși un **geniu** —, întrupează o parte din geniul Poporului său, — dar, să ne dea și nouă una, în limba sufletului nostru și să ne-o dea cît mai repede.

---

tiinței, singura temelie pe care se va ridica vre-
odată Neamul nostru, stă fruntașul între fruntași,
*«cinstit și harnic, iubitor al adevărului, al binelui și
al lucrurilor frumoase, fără nicio trufie în faptele sale,
care i se par că vin printr'însul de aiurea și de mai
sus»*, și care pururea va rămîne **Părintele istoriei
romîne**, căci cu el s'a început o eră nouă în isto-
riografia romînească, și prin mișcarea ce a produs-o,
poate, o eră nouă, și în viața Poporului Român.
